

PENITENSIAR MUASSALAR TIZIMI VA U YERDA YOSHLARNING IJTIMOIYLASHUVIDAGI O'RNI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14268786>

Ibrohimov Jasurbek Akmal o'g'li

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, Ijtimoiy ish kafedrası,
ijtimoiy ish (yoshlar bilan ishlash) magistri*

Annotatsiya.

Penitensiar muassasalar jinoyat sodir etgan shaxslarni jazolash bilan birga ularni jamiyatga qaytarish uchun maxsus tashkil etilgan muassasalar hisoblanadi. Bu muassasalar jinoyatchilikka qarshi kurash va jinoiy xatti-harakatlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Ularning vazifasi nafaqat jinoyatchilarni izolyatsiya qilish, balki ularni qayta tarbiyalash, rehabilitatsiya qilish va kelajakda jamiyatga integratsiya qilishdan iboratdir. Shu maqsadda penitensiar muassasalar mahbuslarni mehnat bilan band qilish, ta'lim berish, psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatish kabi jarayonlarni amalga oshiradi.

Kalit so'zlar

penitensiar, penitensiar muassasalar, rehabilitatsiya, xulq-atvor qoidalari, jinoyat, jazolarni ijro etish.

Penitensiar muassasalar, jinoiy huquqni buzgan shaxslarni jazolash, rehabilitatsiya qilish va ularning qayta ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun mo'ljallangan maxsus muassasalardir. Ular turli xil jazo turlari, shu jumladan qamoq, huquqiy nazorat va boshqa shakllarda jazolarni o'z ichiga oladi. Penitensiar tizimlar tarixan jinoiy jazolarni ijro etish va mahbuslarni jamiyatga qaytarish maqsadida tashkil etilgan. Penitensiar muassasalar, jinoiy jazolarni ijro etish va jinoyatchilarni qayta ijtimoiylashuv jarayoniga kiritish maqsadida tashkil etilgan ijtimoiy institutlardir. Ularning tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi va bir qator muhim bosqichlarni o'z ichiga oladi.

1. Qadimiy davrlar

Qadim zamonlarda, jazolar asosan jismoniy zarba, o'ldirish yoki mol-mulkni musodara qilish shaklida bo'lgan. Jinoyatchilarni jazolash jarayoni ko'pincha shaxsiy va oila hisobiga amalga oshirilgan. Bunday yondashuv, jamiyatda tartibsizlik va adolatsizlikni keltirib chiqarishi mumkin edi.

2. O'rta asrlar

O'rta asrlarda, Evropada jinoiy jazolarni ijro etish jarayonida ma'muriy va diniy muassasalarning ta'siri kuchaydi. Qamoqxonalar o'z faoliyatini boshladi, lekin ular asosan jazoni o'tash va jinoyatchilarni izolyatsiya qilish uchun xizmat qilgan. O'sha davrda, jazolar ko'pincha og'ir va noinsaf bo'lgan. Jinoyatchilarni rehabilitatsiya qilish haqida ko'pchilik o'ylamagan.

3. XVI - XVII asrlar

XVI va XVII asrlarda, inkvizitsiya va boshqa diniy tashkilotlar tomonidan jazolarni kuchaytirish jarayoni davom etdi. Bu davrda qamoqxonalar ko'proq ma'muriy rol o'ynay boshladi, ammo ularning asosiy vazifasi hali ham jazolash bo'lgan.

4. XIX asr – Rehabilitatsiya g'oyasi

XIX asrda, jinoiy jazolar va penitensiar tizimga yangi yondashuvlar kiritila boshlandi. Angliya va Amerika Qo'shma Shtatlarida, ijtimoiy ish, psixologiya va ta'lim sohasidagi yutuqlar, mahbuslarni rehabilitatsiya qilish g'oyasini rivojlantirishga olib keldi. Ushbu davrda "penitensiar" atamasi paydo bo'ldi, bu esa ma'naviy tozalashni anglatadi.

- Pennsylvaniya tizimi: 1820-yillarda Pennsylvaniya shtatida ishlab chiqilgan tizim, mahbuslarni to'liq izolyatsiya qilish va ularni o'z fikrlariga ko'ra qayta o'ylashga majbur qilishni maqsad qilgan. Bu yondashuv, mahbuslarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam bergan.

- Auburn tizimi: New Yorkdagi Auburn qamoqxonasida ishlab chiqilgan tizim, mahbuslarni bir joyda saqlash, lekin ularni bir-biriga aloqadan mahrum qilishga asoslangan. Bu tizimda ishchi guruhlar yaratildi va iqtisodiy samaradorlikka e'tibor berildi.

5. XX asr – Modernizatsiya

XX asrda, penitensiar muassasalar zamonaviy ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy yondashuvlar bilan to'ldirildi. Rehabilitatsiya, ta'lim va ijtimoiy ish yondashuvlari ustuvor ahamiyatga ega bo'ldi.

- Ijtimoiy ish: Ijtimoiy ishchilar va psixologlar, mahbuslar bilan ishlashda ishtirok eta boshladi. Ular, rehabilitatsiya dasturlarini amalga oshirishda va mahbuslarning ruhiy holatini yaxshilashda muhim rol o'ynadi.

- Kameral nazorat: Zamonaviy penitensiar tizimlar, monitoring va nazoratni ta'minlash uchun texnologiyalarni joriy etishdi. Bu, mahbuslarning xavfsizligini va jamiyatga qaytish jarayonini osonlashtirdi.

6. Hozirgi davr

Bugungi kunda, penitensiar muassasalar nafaqat jazolash, balki rehabilitatsiya, ta'lim, ijtimoiy yordam va psixologik qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ko'plab

dasturlarni taklif etadi. Jinoyatchilikni kamaytirish va mahbuslarni muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlashda ushbu muassasalar muhim rol o'ynaydi.

Penitensiar muassasalar tarixi, vaqt o'tishi bilan jinoiy jazolarni ijro etish va rehabilitatsiya yondashuvlarining o'zgarishini aks ettiradi. Ular, jamiyatda jinoyatchilikni oldini olish va mahbuslarni qayta ijtimoiylashtirishda muhim rol o'ynaydi[1].

Penitensiar muassasalar, jinoiy huquqni buzgan shaxslarni jazolash va ularning qayta ijtimoiylashuvini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan muassasalardir. Ularning funksiyalari va vazifalari keng ko'lamli va murakkab bo'lib, quyidagilardan iborat:

1. Jazolash funksiyasi

Jazolash – penitensiar muassasalar faoliyatining asosiy qismidir. Bu funktsiya quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Ma'suliyatga tortish: Mahbuslarni jinoyat sodir etganliklari uchun jazolash orqali ularning harakatlari uchun javobgarlik hisini rivojlantirish.

- Jamiyat xavfsizligini ta'minlash: Jazolar, jamiyatni jinoyatchilikdan himoya qilish uchun zarurdir. Jazolash jarayoni orqali potentsial jinoyatchilarni ogohlantirish va ularning jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish maqsad qilinadi.

2. Rehabilitatsiya funksiyasi

Rehabilitatsiya – penitensiar muassasalarning muhim vazifalaridan biri bo'lib, ularning maqsadi mahbuslarni jamiyatga qaytarishdir. Rehabilitatsiya jarayoni quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- Ta'lim dasturlari: Mahbuslar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish, shuningdek, akademik va kasb-hunar ta'limi. Bu orqali ularning bilim va ko'nikmalarini oshirish, kelajakda ishlashga tayyorlash maqsad qilinadi.

- Psixologik rehabilitatsiya: Ruhiy salomatlikni tiklash uchun psixologik yordam ko'rsatish. Bu, stress, depressiya va boshqa ruhiy muammolarni yengishga yordam beradi. Psixologlar, mahbuslar bilan individual va guruhviy mashg'ulotlar o'tkazadi.

- Sotsializatsiya: Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'zaro aloqalarni mustahkamlash uchun dasturlar. Bu, mahbuslarning ijtimoiy munosabatlarni qayta tiklash va jamoatchilikka qaytish jarayonini osonlashtiradi.

3. Profilaktika funksiyasi

Profilaktika – jinoyatchilikni oldini olishda muhim rol o'ynaydi:

- Jinoyatchilikning oldini olish: Jazolar, potentsial jinoyatchilarni ogohlantirish va ularning jinoyat sodir etish xavfini kamaytirish uchun xizmat qiladi. Penitensiar

muassasalar, jamiyatga ta'sir etuvchi xavflarni kamaytirish orqali jinoyatchilik darajasini pasaytirishga yordam beradi.

- Ommaviy kampaniyalar: Jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun ijtimoiy kampaniyalar va dasturlarni o'tkazish. Bu, jamoatchilikni jinoyatchilik masalalarida xabardor qilishga yordam beradi.

4. Ijtimoiy himoya funksiyasi

Ijtimoiy himoya, jamiyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan:

- Izolyatsiya: Jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatdan izolyatsiya qilish orqali ularning jamoatchilikka salbiy ta'sirini kamaytirish. Izolyatsiya, mahbuslarning jinoyat sodir etish ehtimolini pasaytiradi.

- Ijtimoiy himoya dasturlari: Jamiyatda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida ijtimoiy himoya dasturlarini ishlab chiqish. Bu dasturlar, mahbuslarning qayta ijtimoiylashuviga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

5. Ijtimoiy va psixologik yordam

Mahbuslarga ko'rsatiladigan yordamning turli turlari:

- Ijtimoiy yordam: Ijtimoiy ishchilar, mahbuslarga yordam ko'rsatish va ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular, mahbuslar bilan individual ravishda ishlash va ijtimoiy muammolarni hal qilishda yordam beradi.

- Psixologik yordam: Psixologik maslahat va guruh mashg'ulotlar orqali mahbuslarning ruhiy salomatligini yaxshilash. Bu, ularning stress va depressiyaga qarshi kurashishiga yordam beradi.

6. Ta'lim va kasb-hunar o'rgatish

Ushbu funktsiya mahbuslarga ta'lim berish va kasb-hunar ko'nikmalarini o'rgatishni o'z ichiga oladi:

- Ta'lim dasturlari: O'rta va yuqori ta'lim olish imkoniyatlari, shuningdek, kasb-hunar o'rgatish dasturlari. Bu, mahbuslarning ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi.

- Kasb-hunar tayyorlash: Turli kasblar bo'yicha treninglar va amaliyotlar. Bu orqali mahbuslar, chiqishdan so'ng o'zlarini qo'llab-quvvatlaydigan ko'nikmalarga ega bo'lishadi.

Penitensiar muassasalar, nafaqat jazolash, balki rehabilitatsiya, ijtimoiy himoya va psixologik yordam ko'rsatish kabi bir qator muhim funksiyalarni bajaradi. Ularning asosiy maqsadi, mahbuslarni qayta ijtimoiylashtirish va jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishlariga yordam berishdir. Bu funktsiyalar, jamiyatdagi jinoyatchilik darajasini kamaytirishga, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga va odamlarning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi[2].

Penitensiar muassalarda yoshlar bilan olib boriladigan ishlar.

Yoshlar, penitensiar muassasalarda jazoni o'tayotgan shaxslar o'rtasida alohida e'tibor talab etadigan guruhdir. Ularning ijtimoiy, psixologik va pedagogik xususiyatlari, qayta ijtimoiylashuv jarayonini murakkablashtiradi. O'z navbatida, yoshlarning jinoiy faoliyatga kirishishi, ularning kelajakdagi hayotlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, penitensiar muassasalarda yoshlar bilan olib boriladigan ishlar, nafaqat jazoni o'tayotganlarning rehabilitatsiyasini ta'minlash, balki ularning kelajakda ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyasini ham ko'zda tutadi.

Yoshlarning penitensiar muassasalarda o'zlarining ruhiy va jismoniy holatlari, ta'limga bo'lgan ehtiyoji va ijtimoiy aloqalardagi qiyinchiliklari, ularga qarata olingan chora-tadbirlarni belgilaydi. Penitensiar muassasalar, o'z faoliyatlarini tashkil etishda ta'lim, psixologik yordam, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ota-onalar bilan aloqalarni mustahkamlash kabi yo'nalishlarga e'tibor qaratadi. Ushbu jarayon, yoshlarni qayta ijtimoiylashtirish va jinoyatchilikdan qochishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Yoshlar bilan olib boriladigan ishlar, nafaqat ularning huquqlari va majburiyatlarini tushunishlariga, balki shaxsiy rivojlanishlariga ham katta yordam beradi. Bu faoliyatlar, ularni hayotda o'z o'rnini topishga, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan barqaror bo'lishlariga imkon yaratadi. Shunday qilib, penitensiar muassasalarda yoshlar bilan olib boriladigan ishlar, jamiyatda jinoyatchilikni kamaytirishga, ruhiy salomatlikni tiklashga va individual ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan muhim mexanizmlardir. Shuning uchun, penitensiar muassasalarda yoshlar bilan olib boriladigan ishlar bir qator muhim yo'nalishlarga bo'linadi.

1. Ta'lim va kasb-hunar tayyorgarligi

Yoshlarni qayta ijtimoiylashtirish jarayonida ta'lim berish juda muhim:

- O'rta ta'lim dasturlari: Ko'plab penitensiar muassasalarda mahbus yoshlar uchun o'rta ta'lim dasturlari tashkil etiladi. Ushbu dasturlar, ularning bilim darajasini oshirishga va ta'limni davom ettirishga yordam beradi. Bu, mahbuslarning o'zlarini oqlashiga, kelajakda ta'lim olish imkoniyatini yaratishga olib keladi.

- Kasb-hunar o'qitish: Yoshlar uchun turli kasblar bo'yicha o'qitish dasturlari mavjud. Masalan, kompyuter texnologiyalari, tikuvchilik, qurilish, avtomobil ta'mirlash va boshqalar. Bu orqali, mahbuslar chiqarilgandan so'ng, o'z kasblarida ishlash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

- Mavjud bilimlarni yangilash: Ta'lim dasturlari doirasida, yoshlar o'zlarining ilgari olingan bilimlarini yangilash va mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, ularning o'z-o'zini rivojlantirishga va jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishlariga yordam beradi.

2. Psixologik yordam va muolajalar

Yoshlar, ruhiy holatlari bilan bog'liq ko'plab muammolarni boshdan kechirishlari mumkin:

- Individual psixologik maslahatlar: Psixologlar, yoshlar bilan birga ishlaydi va ularning muammolarini tushunishga yordam beradi. Bu, ularga stress, depressiya va boshqa ruhiy muammolar bilan kurashishda yordam beradi.

- Guruhiy psixologik mashg'ulotlar: Guruhiy maslahatlar orqali yoshlar o'zaro aloqalarni o'rnatish, muammolarini muhokama qilish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'zaro qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- San'at terapiyasi: Ba'zi penitensiar muassasalarda san'at terapiyasi dasturlari tashkil etiladi, bu yoshlar uchun o'z his-tuyg'ularini ifoda etish va stressdan qochish imkoniyatini yaratadi.

3. Ijtimoiy rehabilitatsiya dasturlari

Ijtimoiy rehabilitatsiya, yoshlarning jamiyatga qaytishini osonlashtirishga qaratilgan:

- Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Yoshlar uchun ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlari, muhokama, jamoaviy ish va munosabatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu ko'nikmalar, ularning kelajakda jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishlariga yordam beradi.

- Tadbirlar va faoliyatlar: Madaniy, sport va boshqa ijtimoiy tadbirlar orqali yoshlarni ijtimoiylashtirish va ularning ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan faoliyatlar o'tkaziladi. Bunday tadbirlar, yoshlarni birlashtirish va jamoa ruhini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Ota-onalar va oilalar bilan aloqalar

Ota-onalar va oilalar bilan aloqalar, yoshlarning rehabilitatsiyasida muhim ahamiyatga ega:

- Ota-onalar bilan maslahatlar: Penitensiar muassasalarda yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar, ota-onalarga yordam berish va ularning o'z farzandlariga qanday yordam berishlari kerakligi bo'yicha maslahatlar beradilar.

- Uchrashuvlar va tadbirlar: Yoshlar va ota-onalar o'rtasida aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan uchrashuvlar o'tkaziladi. Bunday tadbirlar,

yoshlarning ruhiy holatini yaxshilaydi va ularni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

5. Yoshlar uchun huquqiy ta'lim

Huquqiy bilimlar, yoshlarning huquq va majburiyatlarini tushunishlari uchun zarurdir:

- Huquqiy ma'rifat dasturlari: Yoshlar o'z huquqlarini bilishlari va huquqiy muammolarni hal qilishda yordam beradigan dasturlarni o'z ichiga oladi. Bu, ularning o'z huquqlarini himoya qilishda yordam beradi.

- Huquqiy maslahatlar: Huquqshunoslar yoshlar bilan ishlaydi va ularga huquqiy masalalarda yordam beradi. Bu, ularning huquqlari va majburiyatlarini yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi.

Penitensiar muassasalarda yoshlar bilan olib boriladigan ishlar, ularning rehabilitatsiyasi, ijtimoiylashuvi va jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Ta'lim, psixologik yordam, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ota-onalar bilan aloqalarni mustahkamlash kabi yo'nalishlar, yoshlarning hayotidagi salbiy tajribalarni yengib o'tishlariga yordam beradi. Bu ishlar, ularni kelajakda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lishlariga olib keladi[3].

Yoshlar bilan olib boriladigan ishlar esa alohida e'tibor talab etadi. Yosh mahbuslar odatda jismoniy va ruhiy rivojlanishning muhim bosqichida bo'lgani uchun ularga nisbatan individual va pedagogik yondashuvlar qo'llaniladi. Yosh jinoyatchilar bilan ishlashda ularning ta'lim olishlari, kasb egallashlari, psixologik va emotsional qo'llab-quvvatlanishi katta ahamiyatga ega. Bunday yondashuvlar ularning o'z-o'zini anglashi, kelajakda jamiyatda ijobiy rol o'ynashi uchun zarurdir.

Shuningdek, penitensiar muassasalarda yoshlar uchun sport va madaniy tadbirlar, jamoaviy faoliyatlar, ma'naviy-ma'rifiy darslar tashkil etiladi. Bu tadbirlar yoshlarning bo'sh vaqtini foydali ishlarga yo'naltirish, ularda mas'uliyat hissini oshirish, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Buning natijasida yoshlar ijtimoiy hayotda qabul qilinadigan xulq-atvor qoidalarini o'zlashtiradi, ijtimoiy moslashuvchanlik va intizomli bo'lish ko'nikmasini o'rganadi[4].

Xulosa qilib aytganda, penitensiar muassasalar jinoyatchilikka qarshi kurashda muhim tizim bo'lib, ularning vazifasi nafaqat jinoiy xatti-harakatlarni to'xtatish, balki shaxslarni jamiyatga foydali kadrlar sifatida qayta tayyorlashdir. Yoshlar bilan olib boriladigan maxsus ishlar esa ularning qayta tarbiyalanishi va kelajakda sog'lom, jamiyatga ijobiy hissa qo'shadigan shaxslar bo'lib yetishishi uchun imkon yaratadi. Shu sababli, penitensiar muassasalarda olib boriladigan

ishlar yoshlarning kelajakda jinoyatchilikka qaytmasligi va ijtimoiy moslashuvchanlikka erishishi uchun muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Arditi, R. R., Goldberg, F. Jr., Hartle, M. M., Peters, J. H., and Phelps, W. R. (1973) "The sexual segregation of American prisons." Yale Law Journal 82 (May): 1229-1273.
2. Dumont, D.M., Davis, D., Sadacharan, R., Lamy, E., & Clarke, J.G. (2021). A correctional-public health collaboration for colorectal cancer screening in a state prison system. Public Health Reports, 136(5), 548-553
3. [M. A. Bortner](#), [Linda Williams](#) "Youth in Prison We the People of Unit Four" (1997)
4. Сухов А.Н. Социально - психологическая характеристика конфликтов [Текст] / А.Н. Сухов // Социальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.Н. Сухов, А.А. Бодалев, В.Н. Казанцев [и др.]
5. Lex.uz